

НА РАСКРШЋУ ЕПОХА: СТУДИЈА ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ¹

У издању Филозофског факултета у Нишу у оквиру библиотеке *Студије*, коју уређује Бојана Димитријевић, крајем прошле године појавила се монографија *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу*, професорке департмана за историју Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Филолошког факултета Универзитета у Београду, др Еме Миљковић.

Истражујући историју српског народа под османском влашћу у другој половини XV и првој половини XVI века проф. др Ема Миљковић објавила је до сада две монографије и велики број радова штампаних као поглавља у монографијама или у научним часописима и зборницима. Из свог богатог истраживачког рада издвојила је 15 радова публикованих у периоду од 1991. до 2011. године, повезала у три складне целине, а објављивањем у монографији *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу* учинила их да буду приступачни стручној и широј јавности. Темелећи своја истраживања и закључке о животу, навикама, становништву..., на пописним књигама које је османска администрација користила – дефтерима, ауторка на почетку монографије, у *Речи аутора*, сматра да би монографија „.../ могла да носи и поднаслов - *Студије из дефтерологије /.../*“ (стр. 7–8).

Прва тематска целина, *Извори и методологија*, уводи нас у свет дефтера, указује на суштину и значај османских пописних књига, затим методолошке механизме који се користе у њиховој обради. „Османске пописне књиге пружају увид у поделу земље на хасове, зеамете и тимаре, дају демографску и социјалну слику друштва, наводе фискалне обавезе, али пружају и податке за разумевање бројних других значајних питања. Посебно је важно да су у њима садржани резултати пописа становништва које је Porta редовно спроводила“ (стр. 15). Мада су дефтери настали из потребе Османског царства за прикупљање намета и пореза, па је њихов карактер пре свега фискални, Миљковићева указује на њихов значај у проучавању историјске демографије, историјске географије, друштвених структура становништва и то не само за период османске владавине српским земљама, већ и време позног средњег века. Ипак, свесна да дефтери „не пружају могућности израде потпуно поузданих квантитативних студија“ указује на неопходност изучавања и других историјских извора и „извора друге провинијенције“ (стр. 23–24). Ауторка сматра да ће наредном периоду бити више критичких разматрања релевантних пописних

¹ Ема Миљковић, *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу*, Ниш, Филозофски факултет, 2013.

дефтера из периода који проучава, чиме би се значајно допринело и развоју османистике у оквиру српске историографије. Осим овог текста објављеног под насловом *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице* (13–24) у оквиру ове целине налазе се и прилози: *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примеру дефтера Смедеревског санџака* (25–42), *Становништво Косова и Метохије под османском влашћу: дефтери као извор за проучавање историјске демографије* (43–54), *На раскршћу две епохе: континуитет друштвене структуре у Браничеву у 15. веку* (55–78). Последњи прилог је настао у коауторству са Александром Крстићем, истраживачем сарадником Историјског института у Београду.

Друга целина *Од вароши до шехера* садржи радове који описују промене у српским градским насељима и прати настанак нових под утицајем османске власти. Полазећи од значаја пада Смедерева под султанову власт који сматра „историјском вододелницом две епохе“ (стр. 90), у тексту *Пад Смедерева и оснивања Смедеревског санџака* (стр. 79–92) износи податке о популационој и пореској политици османске власти у пограничним областима. Истовремено анализира промене које се дешавају у друштвеној организацији некадашње српске Деспотовине и указује на настанак „оригиналног османског института“, тимарског система. У раду *Путопис и историјски извор – Београд у 16. веку* (стр. 92–101) ауторка нас, као добар познавалац методологије научног истраживања, упознаје са једностраностима у оцени османског утицаја, западног и европског, и указује на неопходност коришћења „разнородне грађе“ у тумачењу политичког, друштвеног и свакодневног живота. Зато њен текст, како сама каже, „представља покушај суочавања путописа који говоре о Београду под османском влашћу и других доступних историјских извора“ (стр. 100). У прилогу *Градска насеља Капије Поморавља од пада под османску власт до избијања Првог српског устанка* (101–114) др Ема Миљковић нас упознаје са развојем градова овог подручја у два значајна временска периода. У првом делу рада публиковани су подаци о Ћуприји, Параћину, Ражњу и Алексинцу, док се у другом анализира период од Великог бечког рата до Првог српског устанка. У раду *Карван-сарају у Пљевљима: трговачка станица на дубровачком путу* (стр. 114–121) је указано на значај Пљевља у снабдевању становништва животним потрепштинама, али и као трговачке станице на Дубровачком друму. У прилогу *Ниш и нишки крај у 18. веку* (стр. 121–130) Ема Миљковић сликовито, са пуно историјских и до сада мало доступних и објављиваних података, описује развој Ниша након пораза Османлија над Бечом (1683), па све до времена после склапања Свиштовског мира (1791). Ниш се током друге половине 18. века, истиче ауторка, може окарактерисати као јаничарски град. Међутим, када је овдашња варош утврђена, када је изграђена данашња Тврђава, град је почео демографски да расте и да се развија. Посебно између 1717. и 1737. године и готово да се није мењао све до 1878. године, када у њега, као осло-

бодилац од османске власти, улази краљ Милан. Изградња тврђаве, значајног фортификацијског објекта, као и прилив сеоске раје током целог 18. века, директно су условили ширење вароши, која се до 1718. године састојала од две муслиманске и тзв. Српске вароши. „Са пребацивањем ингеренција серхата из Београда у Ниш, у граду се рапидно повећава број муслиманског становништа, што проузрокује и потребу за новим урбанистичким решењима. Убрзано се граде нови дућани, а главна чаршија пребацује се на леву обалу Нишаве, граде се нове и обнављају урушене џамије. Истовремено, Српска варош измештена је изван варошког плота, чији је правац простирања одређен положајем нове цркве Св. Николе на брегу под Горицом 1722. године“ – подвлачи Ема Миљковић (стр. 124–125). Иако је нишка варош почела да се развија, у њој је живот обичне раје био тегобан и лош. Међутим, у овом периоду почиње да се осећа и његов привредни напредак. Ниш „постаје најзначајнија станица транзитне трговине између Османског царства и Аустрије“, а као највећа тврђава у саставу обновљеног Београдског пашалука већ 1739. године добија посебан статус који одржава све до краја 18. века. „/.../ Ниш више није имао статус изразито пограничног утврђења, Порта је била свесна аспирација Аустрије, како према Нишу, тако и према Видину, израженим и током преговора приликом склапања Пожаревачког мира. Стога је Ниш имао веома значајно место у стратешким и одбрамбеним плановима османских султана у периоду од Београдског до Свиштовског мира, као и последњим годинама 18. и првим годинама 19. века“ – закључује ауторка књиге *На раскрићу епоха* (стр. 127). Поглавље је закључено текстом *Град Бихор као османско утврђење*, у коме се прегледно износе „неке недоумице из османске прошлости Бихора“ (стр. 130), средњовековног утврђења које је доминирало великим делом лимске долине.

Посебно вредан је и завршни, трећи део књиге *Насеља и становништво*. Садржи првенствено студије из области историјске географије и историјске демографије, а мноштво изнесених статистичких података и извештаја могу да послуже историчарима, демографима, етнолозима, географима и другим научним радницима за нова, даља истраживања. Завршни део монографије отвара прилог *Насеље Рудо Поље у Смедеревском санџаку од 1476. до 1572.* (стр. 139–150), а следе радови *Пљевља и нахија Крупањ у другој половини 15. века*, (стр. 150–163), *Зеамет Кушлат 1476. године* (стр. 163–173), *Ваљевски крај у првим деценијама турске власти* (стр. 173–184). Овај део монографије затвара текст *Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године* (стр. 184–195). У поменутих текстовима износе се веома важни подаци о броју насеља, становника, домаћинстава, етничком саставу, пољопривредној производњи, обавезама које је ондашња раја имала.

На крају монографија *На раскрићу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу* проф. др Еме Миљковић, иако састављена од већ објављених прилога, оригиналан је и подстицајан прилог јачању домаће османистике, која се у нас споро развија. С друге стране, представља и посвету др Душанки Бојанић (1927–2004),

дугогодишњем научној саветници Историјског института, која је ауторку „увела у тајне османских пописних књига“ и упутила на кадрак тежак, али плодносан пут истраживања историје нашег народа под вишевековном османском влашћу. Поврх свега, ауторка је успела да постигне почетни циљ који је себи задала у уводном делу – да допринесе објективном сагледавању османске управе на Балкану и осветли компонетне оријенталне културе и цивилизације у културној синтези балканских народа, без предрасуда и олако изречених ставова.